

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Юридические науки». Том 27 (66). 2014. № 1. С. 58-64.

УДК 34:329(094)(477.75)

**ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОГРАМИ
ПАРТІЇ «МІЛЛІ-ФІРКА» У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ Ч. ЧЕЛЕБІЄВА**

Пасечник О. С.

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського,
м. Сімферополь*

Стаття присвячена аналізу основних положень першої програми партії «Мілли-Фірка» у контексті реалізації політико-правових поглядів Челебієва Ч. Автор дослідив наукову думку вчених стосовно основних положень та статуту партії «Мілли-Фірка». На підставі аналізу наукових публікацій автор дослідив історію, соціальну базу, економічний, культурно-освітній та ідеологічний блок першого варіанту програми партії «Мілли-Фірка». З огляду на основні положення програми партії, у контексті реалізації політико-правових поглядів Челебієва Ч., автором визначені складові елементи принципу права вільного культурно-національного самовизначення кожного народу.

Ключові слова: політична партія, політико-правові погляди Челебієва Ч., державотворення.

Постановка проблеми. Актуальність теми статті обумовлена сучасними тенденціями, що виникають у процесі реформування громадського суспільства та побудови правової держави, яка триває вже довгі роки і підтримується всім спектром політичних сил і соціальних прошарків. Головне місце у цьому процесі має займати пріоритет загальнолюдських цінностей у контексті забезпечення прав та свобод громадян нашої багатонаціональної держави. Осмислення та аналіз політико-правової думки ідеологів кримськотатарського народу минулого, сприятиме досягненню реалізації прав та свобод громадян, і допоможе більш ефективно розвивати взаємини державного центру і республіканської автономії сьогодні.

Мета та завдання дослідження. Мета нашого дослідження полягає у вивченні політико-правових поглядів Челебієва Ч., які відобразились в програмі партії «Мілли-Фірка», з точки зору правової ідеології кримськотатарського народу і визначення юридичної цінності основних її положень стосовно тенденцій тогочасної законотворчої діяльності.

Для досягнення зазначеної мети в процесі написання статті, автором вирішувались наступні завдання:

- розглянути погляди науковців щодо основних положень партії «Мілли-Фірка»;
- дослідити історію, соціальну базу, економічний, культурно-освітній та ідеологічний блок першого варіанту програми партії «Мілли-Фірка»;
- визначити складові елементи принципу права вільного культурно-національного самовизначення кожного народу.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед представників історико-правової науки, які глибоко досліджували питання політико-правової думки кримськотатарського народу, слід відзначити таких вчених, як Бочагов А. К., Копиленко О. Л., Пашеня В. Н., Тимошук О. В., Таран П. Є. та інших.

Вклад основного матеріалу дослідження. Найважливішим аспектом політико-правової діяльності Челебієва Ч. була його активна робота по створенню партії «Міллі-Фірка». В програмі партії «Міллі-Фірка» основні політико-правові погляди Челебієва Ч. отримали політичне і юридичне оформлення.

Природним результатом цієї діяльності став важливий етап його самореорганізації у партійній діяльності, де він мав змогу показати себе політичним діячем, здатним створити сучасну для того часу національну політичну партію. Політичні партії є одним із найважливіших суб'єктів політичних відносин. Вони пройшли довготривалий шлях формування і еволюції, є продуктом суспільно-політичного і соціального розвитку кожної конкретної держави. Партії як інститут, діючий у масовому середовищі, сформувалися в Європі у другій половині XIX ст., в період становлення демократії західного, буржуазного типу. Термін «партія» латинського походження (від *partis* – частина, група) [1, с. 5].

Політичні партії – невід'ємний атрибут політичної системи демократичних країн. Ті із них, які отримали найбільшу кількість голосів виборців, стають правлячими і несуть повну відповідальність за політичний курс. Інші ж переходять до опозиції, намагаючись створити нову, більш привабливу для виборців програму.

Партійна система Криму після лютого 1917 р. характеризувалася трьома основними моментами:

- 1) законодавчо установлені умови діяльності загальноросійських політичних партій;
- 2) кількістю і характером взаємовідношень діючих в Криму політичних партій;
- 3) фактичною роллю партій в сфері формування і діяльності виконавчих органів влади Тимчасового уряду.

Всі ці три компоненти були слабкими і нерозвинутими. Причиною слабкості політичних партій в Криму можна вважати одночасність політичних і економічних перетворень на півострові. Зміна типу політичного режиму від монархічного до республіканського, політична модернізація відкрили можливість створення і діяльності політичних партій. Разом з тим радикальні перетворення в економіці ускладнили цей процес. Соціальна структура виявилася розмитою, економічні інтереси – неоформлені. У зв'язку з цим протягом 1917 р. в Криму не тільки сформувалися два типи політики: публічної, електоральної з одного боку, і закритої національної – з другого, а і розпочалося гостре протистояння між ними.

Після Лютневої революції 1917 р. найбільш впливовою на розвиток національного руху, модернізацію економічного, соціального, культурного розвитку кримських татар, безперечно стала створена на початку липня 1917 р. політична партія «Міллі-Фірка» (в перекладі з арабської «Народна партія»). Протягом досліджуваного періоду вона виконувала функції загального ідеологічного центру кримськотатарського національного руху [2, с. 129].

Одним із засновників партії «Міллі-Фірки» став Челебієв Ч., який разом із членами Мусвиконкому Айвазовим А., Аблаєвим Д., Озенбашли А., Сейдаметом Д., Хіль-

мі А. увійшов до складу її центрального комітету (загальний центр). Центральним друкованим органом цієї організації стала газета «Мілет», яку очолив Асан-Сабри Айвазов [3, с. 31].

Дослідження історії партії «Мілли-Фірка» дозволяє встановити наступне: ця політична організація сформувалася на основі нелегальних національних гуртків і організацій, діючих у значній частині Криму та на території Туреччини. Однією із перших була група «Ватан» («Батьківщина», з 1909 р.); у Стамбулі діяли «Кърым Та-лебе Джеміет» («Товариство кримськотатарської учнівської молоді»), потім «Джеміет Хайріє» («Благодійне товариство»).

Соціальну базу партії «Мілли-Фірка» склали представники всіх прошарків кримськотатарського населення, тому вона виражала і захищала національні інтереси всього народу. Тому ми заперечуємо точку зору Бочагова А., який вважав, що ця партія є партією кримськотатарської буржуазії [4, с. 43].

Відома також точка зору цього дослідника про те, що «основну групу цієї партії склали особи, які організувалися ще у Туреччині в особливий напівземляцькій, напівполітичний гурток «Джеміет-Хайріє» – інакше кажучи, благодійне товариство» [4, с. 43]. Однак її підтримує Пащенко В. М. у своїй роботі «Этнонациональное развитие в Крыму в первой половине XX века (1900-1945 гг.)», який також пов'язує утворення «Мілли-Фірка» з діяльністю гуртка «Джеміет-Хайриме» [3, с. 31].

Очолили це товариство Челебієв Ч., Сейдамет Д., Одобаш та інші. На думку Бочагова А., керівники товариства «Джеміет-Хайріє» розглядали Лютневу революцію 1917 р. як можливість «працювати на користь Туреччини, і до Криму направляється група осіб, в тому числі Челебієв Ч., Сейдамет Д. та інші. Вони і є засновниками партії «Мілли-Фірка» [4, с. 36].

Вивчення наукових публікацій з цього приводу дає нам можливість уточнити ці висновки, а з деякими і не погодитися.

По-перше, Челебієв Ч. на початку червня 1917 р., після закінчення навчання у Стамбульському університеті, повертається до Криму, а у вересні цього ж року продовжує навчання у Петрограді. Таким чином, він за п'ять років до Лютневої революції живе, навчається і працює в Росії, а згодом переїздить до Криму.

По-друге, науково неспроможною і повністю заполітизованою є точка зору А. Бочагова про те, що група осіб у складі Челебієва Ч., Сейдамета Д., Хаттагова С., Хільмі і інших, лютневу революцію використала як «...можливість працювати на користь Туреччини».

По-третє, необхідність створення національної партії на порядок денний поставили ті політичні умови, які склалися у Криму після лютневої революції 1917 р. Життя вимагало негайно визначитися з двох політичних проблем. Перша – чи потрібні зміни в організаційному устрою кримськотатарського національного руху, переважна більшість учасників якого прагнула хіба до автономії Криму у складі федеративної, демократичної Росії, і якщо так, то які? Друга – створення загального ідеологічного центру кримськотатарського національного руху – політичної партії, та визначення найближчих політичних цілей та гасел.

Адекватні, на їх думку, відповіді на ці та інші запитання чільні кримськотатарські діячі почали гарячково шукати чи не з першого дня революції.

У квітні 1917 р. життя поставило перед Челебієвим Ч., як головою Мусвиконкому та муфтієм мусульман Таврійської губернії проблеми принципово іншого, ніж у попередній історичний період характеру. Для реалізації нових завдань національному руху кримських татар конче необхідно було розв'язати три принципові проблеми. Перша – зректися свого «вузьконаціонального» характеру. Друга – легалізація засадничих принципів кримськотатарського руху. Нарешті, третє завдання полягало в необхідності досягнення суспільного консенсусу щодо програмових вимог цього руху. Це, в свою чергу, означало не тільки необхідність урегулювання складних взаємовідносин між різними політичними і громадськими кримськотатарськими організаціями, але передовсім досягнення консенсусу з принципових питань між національними групами, які з давніх-давен проживали на території Криму.

Без національної політичної партії вирішити ці проблеми було неможливо. Саме тому Челебієв Ч., одночасно з організацією Мусвиконкому, розпочинає створювати політичну партію. Організаційне оформлення ядра партії відбулося на 1-му мусульманському з'їзді 25 березня 1917 р., шляхом індивідуального членства частини делегатів на підставі усної заяви. Офіційними друкованими органами партії стали газети «Міллет» та «Голос татар». Челебієв Ч. очолив підготовку програми і статуту партії, був організатором її керівних органів.

Перший варіант програми партії, оприлюднений на шпальтах газети «Міллет» окремою листівкою, проголошував суверенітет народу, рівність громадян перед законом, демократичні вибори до державних установ, політичні свободи, ліквідацію станових відмінностей, паспортів, недоторканість особи, житла та листування [5, с. 25-26].

В економічному блоці програми декларувалася соціалізація фабрик і заводів: «...У робітничому питанні татарська партія, – зазначалося в програмі, – цілком солідарна з вимогами соціал-демократів». Зазначимо, що прошарок робітників серед кримськотатарського населення був незначний, абсолютна більшість серед кримських татар складали селяни, із них майже половина були безземельні.

У зв'язку з цим у програмі передбачалося ліквідувати вакуфне землеволодіння: 87614 десятин землі перейшло у фактичне ведення партії і здавалося в оренду найбіднішому селянству. Отримані кошти йшли на утримання партії, національних збройних сил, культурно-освітні заходи.

«Вся земля належить общинам» (джэмаатам), проголошувала програма партії. Висувався принцип кожному землевласнику стільки землі, скільки він має «здатність її оброблювати» без застосування найманої праці. Казенні, удільні, кабінетські, а також поміщицькі землі, зазначалося у 22 параграфі програми, підлягають безплатному відчуженню [3, с. 31].

Відношення партії до національно-державного устрою Росії було визначено у преамбулі, де підкреслювалося: «Росія повинна бути демократичною федерацією національностей. Кожній проживаючій в Росії народності, незалежно від території проживання, повинно надати автономну групу, яка вирішує всі свої національні завдання повністю і самостійно. Територіальні області повинні мати винятково національний характер... У державі всі мови повинні бути рівними».

Перша програма партії «Міллі-Фірка» орієнтувала членів партії та кримськотатарське населення на консолідацію навколо національної ідеї, яка була сформульова-

на у формі гасел досягнення культурно-релігійної автономії у складі федеративної, демократичної Росії. У першому розділі програми існування кримськотатарської нації розглядається незалежно від форми державного утворення за прикладом Татарії [4, с. 36].

Підкреслювалося, що в рамках старого державного ладу, звичайно, про свободу кримськотатарського культурно-національного самовизначення і розвитку не могло бути й мови: для них не було міцних правових підстав.

Після прийняття Конституції Демократичної Кримської Республіки така юридична підстава з'явилася для утвердження національно-культурного самовизначення кримських татар.

Зважений курс на рівноправність мов і культур цілком відповідав поглядам Челебієва Ч., зафіксованим у програмі партії «Мілли-Фірка» та юридично унормованим в Конституції Демократичної Кримської Республіки.

В період кримськотатарських державотворчих пошуків 1917 р. багато кримськотатарських лідерів відстоювали курс на форсовану татаризацію навчальних закладів, визнання на державному рівні загальнонавчальною лише татарської мови тощо. На відміну від них Челебієв Ч. запропонував інший курс, який, зокрема, послідовно проводив у життя Челебієв Ч., перебуваючи на посаді голови Мусвиконкому. Суть його полягала у тому, щоб зберігаючи російську культуру в Криму, всіляко підтримувати паралельний розвиток кримськотатарської.

Позиція Челебієва Ч. з мовних і культурних проблем висвітлена у його статтях і публічних виступах, опублікованих у газетах, отримала своє політичне оформлення у першому розділі програми.

Окремо обумовлювалися культурно-освітні заходи: створення національних шкіл на основі обов'язкового, загального і безплатного навчання, передбачалося ведення діловодства рідною мовою, формування збройних сил на добровільній основі. Вперше у мусульманському світі проголошувався принцип рівноправ'я жінок і активне залучення їх до громадського і політичного життя.

Другий розділ програми був присвячений проблемам класової структури суспільства. В зв'язку з цим партія «вимагає повної рівноправності і не визнає «класового поділу суспільства».

Ідеологічні принципи були викладені у програмній вимозі надати право виховання татарської нації у «національному дусі» виключно самій партії.

Перша програма партії «Мілли-Фірка» визначила її місце в політичному спектрі серед інших партій в Криму. Однозначно було заявлено про опозиційність до партії більшовиків, диктатури пролетаріату, соціалістичного перевороту. Партія визначила своїм стратегічним завданням – подальший розвиток демократичних перетворень в політичній, економічній, соціальній, культурній, національній сферах, розпочатий Лютневою революцією 1917 р. [4, с. 37].

Статут партії «Мілли-Фірка» («Партійна інструкція») визначав організаційну побудову у третьому параграфі. Керівництво партії здійснюється головою Загального центру (центрального комітету). Голова і члени Загального центру обираються на партійному з'їзді, який виносить політичні рішення, розглядає питання програми, статуту і фінансів. В роботі з'їзду мають право приймати участь члени Загального

центру загальних зборів, депутати парламенту від партії, двоє депутатів від повітів і волостей, представники партійної преси.

Загальні збори партії мають право ухвалювати рішення лише з питань, запропонованих загальним центром та його головою. Осередки партії у повітах очолюють представники Загального центру. Повітовий осередок «виконує всі розпорядження центру», збирає партійні внески і надсилає їх до Загального центру. Волосні осередки працюють «за вказівками» повітових.

Умови вступу до лав партії визначив параграф 16 статуту: «Кожний мусульманин Криму, який досяг 18 років, якщо він не притягувався до юридичної відповідальності й не порочний, звернувшись до місцевого партійного осередку або до інструктора, може вимагати прийняття його в партію...». Головний обов'язок членів партії – суворо дотримуватися лінії Загального центру. В іншому випадку, а також у випадку, якщо вони будуть «голосувати проти виставлених партією кандидатів», будуть помічені у надлишковому вживанні алкогольних напоїв, захоплені азартними іграми та в інших зловживаннях, із партії виключаються.

Ми поділяє точку зору Зарубіна О. про те, що статут партії «Мілли-Фірка» був документом винятково «централізованої, ісламізованої, практично військового типу організації», яка створила всі можливості для висування особи або групи осіб з диктаторськими повноваженнями. Статутом закріплювалося безправ'я рядових членів партії. Статут партії докорінно відрізнявся від її програми, яка проголошувала загальнодемократичні цінності [6, с. 41].

В цілому ж перша програма та статут партії «Мілли-Фірка» лише позначили практичні кроки партії в організаційній та ідеологічній роботі.

Більшість програмних установок дублювали практичні заходи Тимчасового мусульманського комітету, направлені на об'єднання кримськотатарського народу, організацію місцевих комітетів і підготовку до Установчих зборів, реорганізацію духовного правління і управління вакуфами, докорінну реформу шкільної та виховної системи кримських татар [4, с. 38].

Висновок. Програма партії «Мілли-Фірка» ознаменувала прагнення Ч. Челебієва побудувати нову правову конституційну державу. Якщо стара держава визнавала національну ідею лише як так звану «офіційну народність», то нова держава ґрунтувалася на засадах регульованої правом свободи. Принцип свободи передбачав право вільного культурно-національного самовизначення. Складовими елементами останнього для кожного народу, що досяг певного культурного рівня виступали: право самого широкого користування своєю мовою, право розвитку всіх своїх культурно-історичних особливостей, право на визначення наявності поруч з загальнодержавними власних завдань і інтересів.

Список літератури:

1. Зотова З. М. Политические партии России. Организация и деятельность / З. М. Зотова. – М. : Российский центр обучения избирательным технологиям, 2001. – 122 с.
2. Тимошук О., Таран П. Кримськотатарська політико-правова думка кінця XVIII – початку XX ст.: особливості генезису та автономістські процеси еволюції / О. Тимошук, П. Таран. – Харків : Видавець СПДФ Вапнярчук Н. М., 2004. – 176 с.

Основні положення програми партії «Мілли-Фірка»...

---

3. Пашеня В. Н. Этнонациональное развитие в Крыму в первой половине XX века (1900-1945 гг.) : монография / В. Н. Пашеня. – Симферополь, 2008. – 288 с.
4. Бочагов А. К. Милли-Фирка – национальная контрреволюция в Крыму : очерк / А. К. Бочагов. – Симферополь, 1930. – 117 с.
5. Крымскотатарское национальное движение / [сост. М. Н. Губагло, С. М. Червонная]. – М., 1992. – Т. 2. Документы, материалы, хроника. – 339 с.
6. Зарубин А. Г. К истории Милли-Фирка (Нац. партии) / А. Г. Зарубин // Крымский музей. – 1994. – № 1. – С. 20-44.

Пасечник О. С. Основные положения программы партии «Милли-Фирка» в контексте реализации политико-правовых взглядов Ч. Челебиева / О. С. Пасечник // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 27 (66). № 1. – С. 58-64.

Статья посвящена анализу основных положений первой программы партии «Милли-Фирка» в контексте реализации политико-правовых взглядов Ч. Челебиева. Автор исследовал научную мысль ученых относительно основных положений и устава партии «Милли-Фирка». На основе анализа научных публикаций автор исследовал историю, социальную базу, экономический, культурно-образовательный и идеологический блок первого варианта программы партии «Милли-Фирка». Учитывая основные положения программы партии, в контексте реализации политико-правовых взглядов Ч. Челебиева, автором определены составные элементы принципа права свободного культурно-национального самоопределения каждого народа.

Ключевые слова: политическая партия, политико-правовые взгляды Ч. Челебиева, государство.

MAIN PROVISIONS OF THE PARTY'S PROGRAM «MILLI- FIRKA» IN THE CONTEXT OF THE POLITICAL AND LEGAL VIEWS CH. CHELEBIEVA

Pasechnyk O. S.

Taurida National University named after V. I. Vernadskyi, Simferopol

The article analyzes the major provisions of the first program of the party «Milli-Firka» in the context of the political and legal views of Ch. Chelyebiyeva. The author examined the scientific opinion of scientists on the main provisions and the charter of the party «Milli-Firka». Based on the analysis of scientific publications, the author explored the history, social base, economic, cultural, educational and ideological power of the first version of the program of the party «Milli-Firka». In view of the main program of the party, in the context of political and legal views of Ch. Chelyebiyev, the author determined the main elements of the principle of free cultural rights of national self-determination of each nation.

The actuality of the topic connected with the need to continue the country's strategic course for the formation of «civil society» and «the rule of law», which is supported by the full range of political forces and social strata. Foremost in this process must be the priority of human values in the context of the rights and freedoms of our multinational state. Understanding the political and juristic opinions ideologues of the Crimean Tatars, contribute to the achievement of the rights and freedoms of citizens, and help to develop effective public relations center and republican autonomy today.

The purpose of this study is to analyze the complex of political and legal views of Ch. Chelyebiyev that reflected in the program of the party «Milli – Firka» in terms of legal ideology of the Crimean Tatars, and the definition of legal value on contemporary legislation. To achieve this goal in the process of writing, the author solved the following tasks:

- to consider the views of scientists on the main provisions of the party «Milli-Firka»;
- based on scientific publications to explore the history, social base, economic, cultural, educational and ideological power of the first version of the program of the party «Milli-Firka»;
- definition of the principle components of the right of free cultural and national self-determination of each nation.

Key words: political parties, political and legal views of Ch. Chelyebiyev, state.